§ 17. Прыродаахоўныя тэрыторыі

Успомніце. *Навошта ствараюцца прыродаахоўныя тэрыторыі? Якія тыпы прыродаахоўных тэрыторый свету вы ведаеце?*

1. Сетка прыродаахоўных тэрыторый. Тэрыторыя Беларусі характарызуецца вялікай ландшафтнай разнастайнасцю. Для захавання ландшафтаў ствараюцца прыродаахоўныя тэрыторыі. Да іх адносяцца запаведнікі, нацыянальныя паркі, заказнікі і помнікі прыроды. Кожны з тыпаў прыродаахоўных аб’ектаў мае асаблівы рэжым аховы. Разам яны ўтвараюць сетку асабліва ахоўных прыродных тэрыторый (ААПТ) рэспубліканскага і мясцовага значэння.

Да ААПТ рэспубліканскага значэння ў Беларусі адносяцца адзін запаведнік, чатыры нацыянальныя паркі, 99 заказнікаў і 322 помнікі прыроды (на 01.01.2023). Да аб’ектаў мясцовага значэння адносяцца 275 заказнікаў і 634 помнікі прыроды. Сумарна яны займаюць плошчу каля 1,9 млн га, або 9,1 % тэрыторыі краіны. Цягам апошніх гадоў плошча ААПТ павялічваецца.

Статус міжнародных біясферных рэзерватаў маюць *Бярэзінскі біясферны запаведнік, нацыянальны парк «Белавежская пушча»*, заказнік «Прыбужскае Палессе». Больш за 70 аб’ектаў з’яўляюцца ключавымі батанічнымі тэрыторыямі, а таксама тэрыторыямі, важнымі для птушак, або водна-балотнымі ўгоддзямі міжнароднага значэння. Многія ААПТ увайшлі ў Смарагдавую сетку Еўропы (сетка ААПТ, якія маюць агульнаеўрапейскае значэнне).

Прыродаахоўныя тэрыторыі па краіне размешчаны нераўнамерна. Найбольшую плошчу яны займаюць у Брэсцкай і Віцебскай абласцях, а найменшую — у Магілёўскай (мал. 61). Якімі прычынамі можна растлумачыць такое размяшчэнне прыродаахоўных аб’ектаў?

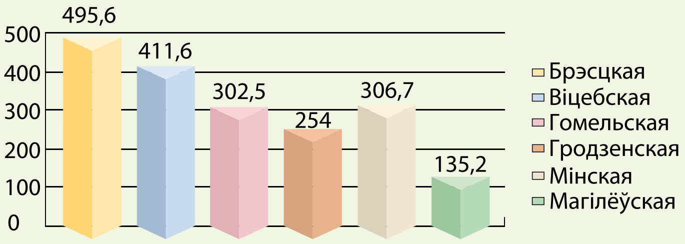

Мал. 61. Плошчы ААПТ па абласцях Беларусі, тыс. га

2. Запаведнікі і прыродныя нацыянальныя паркі. У запаведніках забаронены ўсе віды гаспадарчай дзейнасці. Поўны запаведны рэжым

Запаведнікі	Нацыянальныя паркі			
Бярэзінскі біясферны	Белавежская пушча	Браслаўскія азёры	Нарачанскі	Прыпяцкі
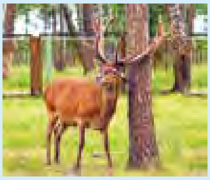				

Мал. 62. Запаведнікі і нацыянальныя паркі Беларусі

падтрымліваецца толькі на тэрыторыі Бярэзінскага біясфернага запаведніка. У канцы XX ст. у Беларусі з’явіліся нацыянальныя паркі. Асноўныя іх задачы: захаванне ўнікальных прыродных комплексаў, правядзенне навуковых даследаванняў, рэкрэацыйная дзейнасць. У нацыянальных парках вылучаюцца зоны з рознай ступенню аховы. У цяперашні час у Беларусі чатыры нацыянальныя паркі: «Белавежская пушча», *«Браслаўскія азёры»*, *«Нарачанскі»*, *«Прыпяцкі»* (мал. 62). Сумарна запаведнікі і нацыянальныя паркі займаюць плошчу 475 тыс. га, або 2,3 % тэрыторыі краіны.

Знайдзіце на карце атласа (с. 27) запаведнік і нацыянальныя паркі.

3. Заказнікі займаюць больш за 70 % плошчы ААПТ. Яны ствараюцца з мэтай захавання ўнікальных прыродных комплексаў, рэдкіх відаў раслін і жывёл. У Беларусі заказнікі рэспубліканскага значэння займаюць плошчу больш за 980 тыс. га, мясцовага значэння — больш за 420 тыс. га. Асобныя заказнікі па плошчы не саступаюць запаведнікам. Так, «Сярэдняя Прыпяць» і «Альманскія балоты» маюць плошчу звыш 90 тыс. га. Многія заказнікі звязаны з буйнымі азёрамі: «Асвейскі», «Сялява», «Свіцязянскі», «Выганашчанскае», водна-балотнымі комплексамі: *«Ельня»*, «Астравы Дулебы», ляснымі масівамі: *«Налібоцкі»*, «Казьянскі». Больш шматлікія заказнікі мясцовага значэння, многія з якіх могуць стаць аб’ектамі для краязнаўчай працы.

Знайдзіце на карце атласа (с. 27) пералічаныя заказнікі.

4. Помнікі прыроды. Некаторыя ўнікальныя прыродныя аб’екты Беларусі (часам створаныя штучна) маюць навуковае значэнне. Усе гэтыя аб’екты зацвярджаюцца дзяржавай у якасці помнікаў прыроды. У Беларусі вылучаецца 956 помнікаў прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння. Яны падзяляюцца на тры групы: геалагічныя, батанічныя і гідралагічныя.

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Мал. 63. Парк «Залессе» ў Смаргонскім раёне

Найбольш распаўсюджаны геалагічныя помнікі прыроды. Да іх адносяцца геалагічныя агаленні, берагавыя ўступы, буйныя валуны і іх групы, дзюны і інш. Часцей за ўсё яны прымеркаваны да паўночных і цэнтральных раёнаў краіны.

Другую па колькасці групу ўтвараюць батанічныя помнікі прыроды. Сярод іх больш за 20 паркаў з каштоўнымі насаджэннямі: «Альба», «Савейкі», «Залессе» (мал. 63) і інш. Большасць з іх звязана з былымі магнацкімі сядзібамі. Сустракаюцца каштоўныя насаджэнні такіх рэдкіх раслін, як лістоўніца, карэльская бяроза, піхта белая і інш.

Але найбольш распаўсюджаны сярод батанічных помнікаў прыроды векавыя дрэвы, перш за ўсё дубы-волаты. Так, цар-дуб Пажэжынскі ў Маларыцкім раёне вылучаецца ўзростам (каля 800 гадоў) і памерамі (вышыня — 46 м).

Гідралагічных помнікаў прыроды рэспубліканскага значэння ў Беларусі менш за 30 — гэта крыніцы і мінеральныя крыніцы. «Палыкавіцкая крыніца» ў Магілёўскім раёне характарызуецца павышанай мінералізацыяй вады.

5. Перспектывы пашырэння сеткі прыродаахоўных аб'ектаў. Разлікі навукоўцаў паказваюць, што прыродаахоўныя тэрыторыі павінны займаць каля 10 % плошчы краіны. Плошча прыродаахоўных аб'ектаў у Беларусі меншая, і размешчаны яны нераўнамерна. У адпаведнасці з дзяржаўнай праграмай штогод ствараюцца новыя прыродаахоўныя аб'екты.

Для захавання біялагічнай і ландшафтнай разнастайнасці распрацоўваецца Нацыянальная экалагічная сетка. У 2018 г. зацверджана схема і складзена яе карта. На тэрыторыі Беларусі вылучаны ядры экалагічнай сеткі еўрапейскага, нацыянальнага і рэгіянальнага значэння, калідоры і ахоўныя зоны. Ядрамі экалагічнай сеткі сталі запаведнік, нацыянальныя паркі і заказнікі, калідорамі — лясныя масівы, участкі балот, рачныя даліны і іншыя землі прыроднага каркаса.

Падвядзём вынікі. Сетка ААПТ Беларусі ўключае 1335 аб’ектаў, якія займаюць 9,1 % тэрыторыі краіны. У склад ААПТ уваходзяць Бярэзінскі біясферны запаведнік, чатыры нацыянальныя паркі: «Белавежская пушча», «Браслаўскія азёры», «Прыпяцкі», «Нарачанскі», 99 заказнікаў і 322 помнікі прыроды рэспубліканскага значэння. Самую вялікую плошчу ў структуры ААПТ займаюць заказнікі рэспубліканскага значэння — больш за 70 %.

Праверце сябе. 1. Якія віды прыродаахоўных тэрыторый вылучаюцца ў Беларусі? 2. Які від ААПТ займае самую вялікую плошчу ў Беларусі? 3. Які від ААПТ лідзіруе ў Беларусі па колькасці? 4. Якая група помнікаў прыроды пераважае ў Беларусі?

Праблемныя пытанні. 1. З якой мэтай праводзіцца функцыянальнае заніраванне нацыянальных паркаў? 2. Чаму геалагічныя помнікі прыроды часцей сустракаюцца на поўначы і ў цэнтральных раёнах краіны, а батанічныя — на поўдні і ў цэнтральных раёнах? 3. Чаму Бярэзінскі запаведнік называюць біясферным?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Ахарактарызуйце прыродаахоўныя аб’екты сваёй мясцовасці і вызначце, якія яшчэ прыродаахоўныя аб’екты могуць з’явіцца ў вашым раёне ў хуткім часе. Адказ абгрунтуйце. 2. З дапамогай матэрыялаў атласа (с. 5) і інфармацыі з малюнка 61 разлічыце, якую долю займаюць ААПТ у межах абласцей.

Правообладатель Адукацыя і выхаванне